

- Ֆրանց Ֆոն Վերներ, «Թուրքերը. էսքիզներ», 1877 թ., Լայպցիկ: Գրքում ուրվագծվում է պանթուրանիզմի քաղաքական մեծ ծրագիրը:
- Կոնստանտին Բոռժեցկի, «Հին և արդի թուրքերը», 1889 թ., Փարիզ: Գրքում ցույց է տրվում առասպելական Թուրքիայի անծայրածիր կայսրությունը վերականգնելու ճամփան:
- Լեոն Կահուն, «Ասիայի պատմության ներածություն. թուրքերն ու մոնղոլները իրենց ծագումից մինչև 1405», 1896 թ., Փարիզ: Հետապնդում է Օսմանյան թուրքերի մոտ ռասայական զգացումներ արթնացնելու և դեպի Կենտրոնական Ասիա, ընդհուպ մինչև Չինաստան ծավալապաշտական ախորժակներ գրգռելու նպատակ...
- Ալբերտ Կոհեն, գերմաներեն և թուրքերեն հրապարակված ծրագրային գրքերի ամբողջ մի շարք է, դրանցից հիշատակենք երեքը.
- «Թուրքականություն և համաթուրքականություն», 1915 թ., Վայմար, պանթուրքիզմի տեսական հիմնավորումն է,
- «Մտորումներ Մեծ Թուրքիայի բնույթի և ծրագրի շուրջ», աշխարհակալական այս ծրագիրը բնութագրում է և զատորոշում պանթուրանիզմը պանթուրքիզմից:
- «Պատերազմից դեպի խաղաղություն անցման տնտեսության մասին», թուրքերեն ուսումնասիրություն, որի հեռակա նպատակն է Առաջին աշխարհամարտից հետո Օսմանյան Թուրքիայի տնտեսությունը դնել «Իթթիհադ վե Թերաքքի» կուսակցության ենթակայության տակ:
- Խալիդե Էդիբ, «Նոր Թուրան», 1916թ., Վայմար:
- Ջիա Գյոքալի, «Թուրքականության հիմունքները», 1923թ., Անկարա: Նկատելի է, որ 1873 թ. մինչև 1923 թ. ներկայացվել ու շրջանառության մեջ են դրվել պանթուրքիզմի հիմունքները, քաղաքական ծրագրերը: Նկատելի է նաև, որ պանթուրքիզմի գաղափարախոսության տարածմանը զուգահեռ սկսվում է Հայերի ցեղասպանության առաջին մեծ շրջափուլը՝ 1894-96 թթ. ու շարունակվում մինչև 1923 թ., շարունակվում մինչև այսօր:

2. Հայերի ցեղասպանության դատապարտման ժամանակը

Միջազգային ընկերակցությունը Լոզանի կոնֆերանսից հետո՝ 1923-1965 թթ., Հայերի ցեղասպանության խնդիրը վարպետորեն շրջանցեց և մոռացության մատնեց:

Մոռացության պատը հնարավոր եղավ քանդել 1965 թ. Մեծ եղեռնի 50-ամյա տարելիցի օրերին Խորհրդային Հայաստանում բռնկված պահանջատիրության ցույցերով, շարժումով և, մանավանդ, 1973-1975 թթ. Հայկական սփյուռքում ձևավորված ազգային-ազատագրական պայքարի՝ Գուրգեն Յանիկյանի, Գևորգ Աճեմյանի, Սիմոն Սիմոնյանի, Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակի, Հայերի ցեղասպանության արդարության մարտիկների և այլ կազմակերպությունների ու անհատների մեծ ջանքերի ու զոհողությունների գնով:

1965-1985 թվականները Հայերի ցեղասպանության ճանաչման տարիներն են:

Այդ ժամանակ էր, որ հայ ազատագրական պայքարի ծավալմանը զուգընթաց՝ համաշխարհային լրատվամիջոցները բառացիորեն ողողվեցին հայության և Հայաստանի, ինչպես նաև Հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ տեղեկություններով, հարցազրույցներով, հոդվածներով, գրքերով, հաղորդաշարերով ու ֆիլմերով...

1985-ը Գորբաչովյան «պերեստրոյկայի» և 1987-ը՝ Եվրոպական պառլամենտի «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևի ընդունման տարեթվերն են, որոնց անմիջապես հաջորդել են Սումգայիթում, Բաքվում, Գանձակում և այլ վայրերում բնակվող ազգությամբ հայ քաղաքացիների հալածանքները, կոտորածը, բռնագաղթը և ԼՂՀ-ի ու ՀՀ-ի դեմ Ադրբեջանի Հանրապետության սանձազերծած ագրեսիան:

Նոր ժամանակների հայ ազգային-ազատագրական պայքարի նոր փուլը Արցախյան ազատամարտն է՝ 1988-1994 թթ., որի հաղթական ավարտից հետո, իսկապես, պետք է գար Հայերի ցեղասպանության դատապարտման և հատուցման ժամանակը՝ մանավանդ որ ազգովին դիմակայել էինք հայերի նոր ցեղասպանություն կազմակերպելու դավադրությանը:

Ու թեև թանկարժեք ժամանակը կորսված է, սակայն ամեն ինչ չէ, որ կորած է:

Պարզապես պետք է ընդունել, որ Հայերի ցեղասպանության ճանաչման պարտադրված գործընթացն ավարտված է, և պետք է անցում կատարել Հայերի ցեղասպանության միջազգային դատապարտման և հատուցման գործընթացին:

3. Հայերի ցեղասպանության իրականացման ժամանակաշրջանը և ցեղասպանության դատապարտումները

Հայերի ցեղասպանությունը իրականացվել է 1894-1923 թթ. ընթացքում Թուրքիայի իրար հաջորդող կառավարությունների կողմից՝ սուլթանական, երիտթուրքական, քեմալական, հետագայում՝ հանրապետական: Իրականացվել է Օսմանյան կայսրության տարածքում, Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկյան Հայաստանում, Արևելյան Հայաստանում, Բաքվում, Շուշիում...

Եվ 1918-2016 թթ. ընթացքում՝ Ադրբեջանի երեք հանրապետությունների իրար հաջորդող կառավարությունների կողմից՝ Ադրբեջանում, Արցախում, Նախիջևանում և հայկական այլ տարածքներում:

Հայերի ցեղասպանության, հայատյացության, հալածանքների, հայկական մշակութային ու քաղաքակրթական արժեքների ոչնչացման, ինչպես նաև հայ մշակույթի կեղծարարության և մշակութային արժեքների յուրացման քաղաքականությունն ու գործելակերպը Թուրքիայի և Ադրբեջանի կառավարությունների կողմից շարունակվում է մինչև այսօր:

Ավելին՝ պետական ահաբեկչության այդ նույն քաղաքականությունն իրականացվում է նաև Մեծ Մերձավոր Արևելքի այլ հին ժողովուրդների նկատմամբ՝ հույների, ասորիների, թալիշների և այլն:

Հայերի ցեղասպանությունը դատապարտվել է 1896, 1909, 1915, 1919 թթ.:

1894-1896 թթ. Սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի կազմակերպած կոտորածներին զոհ են գնացել 300 հազար, բռնի կրոնափոխության ենթարկվել՝ 200 հազար,

տարագրվել՝ 100 հազար հայ: Հայկական կոտորածներն իրականացրել են թուրքական կանոնավոր զորամասերը, «Համիդիե» գնդերը, ոստիկանությունը և ազգայնամոլ ամբոխը:

Համիդյան կոտորածների ընթացքում տեղի է ունեցել հայերի բռնի կրոնափոխությունը, ինչը հիմք է հանդիսացել իսլամացման ու թուրքացման քաղաքականության սկզբնավորման և էլ ավելի բիրտ եղանակներով դրա շարունակության համար:

1894-1896 թթ. համիդյան կոտորածները դատապարտել են ժամանակի առաջադեմ գործիչներ Ժան Ժորեսը, Վիկտոր Բերարը, Անատոլ Ֆրանսը, Յոհաննես Լեփսիուսը, Լինչը և ուրիշներ:

1909 թ. Ադանայի կոտորածների ձեռագիրը նույնն է, այն կազմակերպել է թուրքական իշխանությունը, իրականացրել ազգայնամոլ ամբոխը, մասնակցել թուրքական բանակը: Ադանայի կոտորածներին զոհ է գնացել շուրջ 30 հազար հայ: Ցեղասպանության փաստի առնչությամբ, թեև ձևական, բայց և այնպես դատավարություն է կազմակերպվել: Կազմակերպված հրդեհի միջոցով դատավարության նյութերը փորձել են կրակի մատնել ու ոչնչացնել, թեև շատ նյութեր փրկվել են և պահպանվում են առ այսօր:

1915 թ. ապրիլի 24-ին Կոստանդնուպոլսի հայ մտավորականների ձերբակալությամբ սկսվել է Հայերի ցեղասպանության ամենամեծ ալիքը, որը շարունակվել է մինչև 1923 թ. և, ըստ էության, շարունակվում է մինչև այսօր: Հայերի ցեղասպանության հետևանքով զոհվել է ավելի քան մեկ ու կես միլիոն հայ, և կես միլիոն հայ բռնագաղթվել է, դարձել փախստական ու տարագիր:

1915 թ. մայիսի 24-ին Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը հանդես են եկել երիտթուրքական կառավարության սանձազերծած՝ հայերի կոտորածներն ու ցեղասպանությունը դատապարտող հատուկ հայտարարությամբ, որտեղ 1915 թ. ապրիլյան կոտորածները որակել են որպես «Թուրքիայի նոր ոճիրը մարդկության և քաղաքակրթության դեմ»: Տեքստում մասնավորապես ասված էր. «Հաշվի առնելով մարդկության և քաղաքակրթության դեմ Թուրքիայի նոր հանցագործությունները՝ Դաշնակից պետությունների կառավարությունները հրապարակայնորեն հայտարարում են Բարձր դռանը այս հանցագործությունների համար Օսմանյան կառավարության բոլոր անդամների անձնական պատասխանատվության մասին, ինչպես նաև տեղական այն պաշտոնյաների, որոնք մասնակից կդառնան այդ կոտորածներին»:

Օսմանյան կայսրությունը, որն իրականացրել է Հայերի ցեղասպանությունը, ինքն է առաջիններից մեկը ճանաչել ու դատապարտել այն: Կոստանդնուպոլսի ռազմական հատուկ ատյանը 1919 – 1920 թթ. իրականացրել է երիտթուրք պարագլուխների դատավարությունը՝ նրանց ներկայացնելով երկու մեղադրանք. Օսմանյան կայսրությունը պատերազմի մեջ ներքաշելու և կայսրության հպատակ հայ քաղաքացիների կոտորածները, ցեղասպանությունն ու բռնագաղթը իրականացնելու համար, ինչի հիման վրա երիտթուրք պարագլուխներից Թալեաթը, Էնվերը, Ջեմալը, Նազիմը, Քեմալ բեյը, Ջեմալ Ազմին, Նայիմը, Բեհաեդդին Շաքիրը հեռակա կարգով դատապարտվել են մահվան, որը հետագայում ի կատար են

ածել «Նեմեսիս գործողության» հայ վրիժառուները:

Հայերի ցեղասպանությունը ճանաչել և դատապարտել են ՄԱԿ-ի անդամ 39 պետություններ, ՄԱԿ-ի մի քանի հանձնաժողովներ (1985), Եվրոպայի խորհուրդը (1998, 2001), Եվրախորհրդարանը (1987, 2000, 2002, 2015), Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը (1983), Ժողովուրդների մշտական դատական ատյանը (1984), ԱՄՆ 50 նահանգներից 49-ը և այլն:

1919 թ. կատարվել է Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Հայաստանին հասցված նյութական վնասի գնահատումը:

1920 թ. ստորագրվել է Սևրի պայմանագիրը, որի 88-93-րդ հոդվածները վերաբերում էին Հայաստանին, և 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին ԱՄՆ 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնը ընդունել է Իրավարար վճիռ Թուրքիայի և Հայաստանի սահմանի վերաբերյալ:

Վերոնշյալ փաստերը ցույց են տալիս, որ հայ ժողովրդին ու Հայաստանին հասցված վնասի հատուցումը, որն իրականացվելու էր Սևրի դաշնագրի և Վիլսոնի Իրավարար վճռի դրույթների գործադրմամբ, ինչպես նաև պատճառված նյութական վնասի հատուցմամբ՝ որոշվել է, ստորագրվել, վավերացվել, սակայն չի իրականացվել:

Ավելին՝ 1923 թ. կայացած Լոզանի կոնֆերանսից հետո այդ ամենը միտումնավոր կերպով մոռացության է մատնվել:

4. Հայերի ցեղասպանության ժամանակագրության հարցը՝ 1915-1923 թթ., թե՛ 1894-1923 թթ.

Իրավական դիրքորոշման տեսակետից կարևոր է, թե ինչ ժամանակահատվածում և ում կողմից է իրականացվել Հայերի ցեղասպանությունը: Այդ իմաստով մերժելի է 1915-1923 թթ. ձևակերպումը: Ճիշտ է և պատմականորեն փաստարկված՝ 1894-1923 թթ. ձևակերպումն ու ժամանակագրությունը, որովհետև երեք և ավելի իրար հաջորդող թուրքական կառավարություններ՝ օսմանյան, երիտթուրքական, քեմալական, նույնատիպ բնաջնջման գործողություններ են իրականացրել հայության նկատմամբ:

Անպայման պետք է հիշատակել նաև 1894-96 թթ. Աբդուլ Համիդ 2-ի կազմակերպած Համիդյան կոտորածները, 1909 թ. երիտթուրքերի կազմակերպած՝ Ադանայի հայության կոտորածը, որոնք նույնպես Հայերի ցեղասպանության դրվագներից են: Մենք ղչ իրավական, ղչ քաղաքական, և ղչ էլ բարոյական իրավունք ունենք դրանք անտեսելու և մոռացության մատնելու, առավել ևս, որ դրանք Հայերի պահանջատիրության ապագա քայլերի իմաստով խիստ կարևոր նշանակություն ունեն ընդհանուր շղթայի մեջ:

5. Հայ ժողովրդի, մարդկության և քաղաքակրթության դեմ Թուրքիայի իրար հաջորդող կառավարությունների իրականացրած հանցագործություններն առնվազն վերջին 100 տարիների ընթացքում

Որպեսզի պատկերացում կազմենք Հայերի ցեղասպանության հետևանքով հայերին հասցված ամբողջական վնասի վերաբերյալ, հարկավոր է պարզապես հիշել թուրքական իրար հաջորդող՝ սուլթանական, երիտթուրքական, քեմալական կառավարությունների կողմից իրականացված բոլոր հանցագործությունները մարդկության և հայության նկատմամբ:

Պարզապես թվարկենք դրանք:

Այլատյացության, հայատյացության, ազգային գերազանցության ու սնապարծության, ռասիզմի գաղափարախոսության՝ պանթուրքիզմի ձևավորում, տարածում և քարոզչություն:

Հայերի տեղահանության և ցեղասպանության ծրագրերի ու գաղափարների մշակում, տարածում, քարոզչություն:

1894-1896, 1909, 1915-1918, 1919-1923 թթ. ընթացքում հայ ժողովրդի բնօրրանում՝ Հայկական լեռնաշխարհում, և Օսմանյան կայսրության տարածքում Հայերի ցեղասպանության ու բռնագաղթի իրականացում, հայ ժողովրդի ունեցվածքի հափշտակում և յուրացում:

1915-ին և դրան հաջորդող տարիներին՝ հույների, ասորիների, արաբների (հետագայում՝ 1920-ական թթ. կեսերից սկսած, նաև քրդերի) կոտորածների ու ցեղասպանության իրականացում, նրանց ունեցվածքի հափշտակում և յուրացում:

1918 թ., ագրեսիայի ձեռնարկում Արևելյան Հայաստանի հայության նկատմամբ, Բաթումի ապօրինի պայմանագրի (4 հունիս 1918 թ.) պարտադրում նորաստեղծ Հայաստանի հանրապետությանը:

1918 թ., Բաքվի հայերի կոտորած, ցեղասպանություն, հայերի ունեցվածքի կողոպուտ:

1920 թ., Շուշիի հայերի կոտորած, քաղաքի հրդեհում, հայերի ունեցվածքի կողոպուտ:

1920 թ., ագրեսիայի ձեռնարկում անկախ և ինքնիշխան պետության՝ Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ, այնուհետև անօրինական և ապօրինի պայմանագրերի (2 դեկտեմբեր 1920 թ., Ալեքսանդրապոլ և 13 հոկտեմբեր 1921 թ., Կարս) պարտադրում ագրեսիայի ենթարկված կողմին՝ Հայաստանի հանրապետությանը (և Խորհրդային Հայաստանին):

Հայ ժողովրդի իրավունքների հաշվին 3 մարտ 1918-ին մի կողմից՝ Ռուսաստանի ֆեդերատիվ սոցիալիստական հանրապետության և մյուս կողմից՝ Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, Բուլղարիայի և Օսմանյան կայսերական կառավարության միջև ստորագրվեց Բրեստի լրացուցիչ պայմանագիրը: Այդ պայմանագրով Ռուսաստանը Թուրքիային հանձնեց Արևմտյան Հայաստանը և Արևելյան Հայաստանի մի զգալի մասը: Պայմանագրով ստանձնած հանձնառության համաձայն՝ Ռուսաստանը զորացրեց հայկական կամավորական գնդերը և զորքերը դուրս բերեց Հայաստանից: 16 մարտ 1921-ին ստորագրված, այսպես

կոչված, Մոսկվայի անօրինական պայմանագիրը՝ Ռուսաստանի սոցիալիստական ֆեդերատիվ սովետական հանրապետության կառավարության և Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի միջև, ըստ էության, Բրեստի լրացուցիչ պայմանագրի շարունակությունն էր և դրա «վավերացումը»:

Վերոհիշյալ պայմանագրերը փաստորեն կոպտորեն խախտել են միջազգային իրավունքի հիմնարար դրույթները, քանի որ կնքվել են ագրեսիայի ու պարտադրանքի արդյունքում:

1937 թ., Դերսիմի հայերի ու ալևիների կոտորածների ու ցեղասպանության իրականացում:

1955 թ., սեպտեմբեր, Կոստանդնուպոլսի հույների ու հայերի կոտորածներ, ցեղասպանություն, հույների ու հայերի ունեցվածքի թալան, հափշտակում: Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ սեպտեմբերի 6-7-ին մահացել է 11 մարդ, մինչդեռ հայկական ու հունական համայնքների մոտ եղած տեղեկություններն այլ են. 37 սպանված, 300-ից ավելի բռնաբարված կին, ավերված 71 եկեղեցի, 3 թերթի խմբագրություն, 4.500 արհեստանոց ու խանութ, 26 դպրոց, 2.100 տուն ու բնակարան:

1974 թ., Կիպրոսի Հանրապետության հյուսիսային տարածքների բռնազավթում, տեղի հույն և հայ բնակչության կոտորածներ, ցեղասպանություն, բռնագաղթ, ունեցվածքի հափշտակում:

1894-1923 թթ., 1923-ից մինչև այսօր հայոց քաղաքակրթական արժեքների, այդ թվում՝ պատմաճարտարապետական հուշարձանների և եկեղեցիների ու խաչքարերի ոչնչացում ու ավերում: Համաձայն 1914 թ. տվյալների՝ հայկական եկեղեցիների ու եկեղեցական համալիրների ընդհանուր թիվն Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության մեջ կազմել է 2549 (այդ թվում՝ IV-V դդ. վաղ քրիստոնեական հուշարձանները): Դրանց մեծ մասը թալանվել, հրկիզվել և ավերվել է ցեղասպանության ժամանակ: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 1974 թ. տվյալների համաձայն՝ 1923-ից հետո պահպանված 913 պատմաճարտարապետական հուշարձաններից 464-ը հիմնահատակ ոչնչացվել են, 252-ը ավերակ վիճակում է, 197-ը հիմնական վերանորոգման կարիք ունի: Այսօր արդեն գրեթե ոչինչ չի մնացել վերականգնելու, Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությունները դրանք բոլորը ծրագրավորված կերպով ոչնչացրել են:

Հայերի և տարածաշրջանի այլ ժողովուրդների պատմության, մշակույթի և քաղաքակրթական այլ արժեքների կեղծարարություն, յուրացում:

Հայերի ցեղասպանության ժխտողականություն: Այս հարցով ժամանակ շահելու և հատուցումը հետաձգելու ակնկալիքներով՝ պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծման առաջարկներ:

ԱՄՆ 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի 1920թ. նոյեմբերի 22-ի Իրավարար վճռով Հայաստանին պատկանող տարածքի բռնազավթում:

1993-ից Հայաստանի Հանրապետության շրջափակում:

Ադրբեջանի երեք հանրապետությունների իրար հաջորդող կառավարությունների իրականացրած հանցագործությունները Հայաստանի, հայերի, տարածաշրջանի այլ ժողովուրդների և մարդկության նկատմամբ Թուրքիայի իշխանու-

թյունների ձեռագրի ու ծրագրի կրկնությունն են, որի ամբողջական պատկերը կներկայացնենք հաջորդ պարագրաֆում՝ ստորև:

6. Հայ ժողովրդի, մարդկության և քաղաքակրթության դեմ Ադրբեջանի երեք հանրապետությունների իրար հաջորդող կառավարությունների հանցագործություններն առնվազն վերջին 100 տարիների ընթացքում, որոնք Թուրքիայի իրար հաջորդող կառավարությունների ցեղասպանական ծրագրերի մասն են կազմում և այդ ծրագրերի ուղղակի պատճենահանումն ու կրկնօրինակումներն են: Ավելի մեծ ժամանակային ծավալ ընդգրկել չենք կարող, քանի որ Ադրբեջան անվանումով արհեստական պետությունը ստեղծվել է 1918-ին:

1905-1906 թթ., մասնակցություն Կովկասում հայերի դեմ հրահրված խժոժություններին, հայերի հալածանքներ ու սպանություններ, նրանց ունեցվածքի հափշտակում:

1918 թ., մասնակցություն թուրքական զորքերի իրականացրած՝ Բաքվի հայերի կոտորածներին, նրանց ունեցվածքի հափշտակում:

1918-1921 թթ., զինված հարձակումներ ու բռնություններ Ղարաբաղի, Նախիջևանի, Զանգեզուրի հայ բնակչության նկատմամբ, ագրեսիա Հայաստանի հանրապետության նկատմամբ, տարածքային անհիմն պահանջների ներկայացում, անկայունության հրահրում տարածաշրջանում:

1920 թ., Շուշի քաղաքի հայ բնակչության կոտորած, քաղաքի հրդեհում, քաղաքի հայերի ունեցվածքի հափշտակում:

Արցախը Ադրբեջանին բռնակցելու անօրինական որոշման ընդունում: 1921 թ. հուլիսի 5-ին Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության կովկասյան բյուրոյի նիստը, արհամարհելով Ազգերի լիգայի համապատասխան որոշումը և Արցախի ժողովրդի կարծիքը՝ որպես Խորհրդային Հայաստանի և Խորհրդային Ադրբեջանի միջև սահմանների որոշման ժողովրդավարական գործիք, ի հակադրություն միացման բանաձևի, արարողակարգային խախտումներով անօրինական որոշում ընդունեց Խորհրդային Հայաստանից Արցախի բռնի անջատման մասին՝ Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում լայն իրավասություններով ազգային ինքնավարություն կազմավորելու պայմանով: Այսպիսով պատմական հայկական ու հայաբնակ տարածքների մեծ մասը հանձնվեց Խորհրդային Ադրբեջանին:

1921 թ., Մոսկվայի ապօրինի պայմանագրի ստորագրում, Նախիջևանի երկրամասի բռնակցում Ադրբեջանին՝ խնամակալության անվան ներքո: Նախիջևանի երկրամասի բռնազավթում և շահագործում, հանցագործություններ և հալածանքներ Նախիջևանի բնիկ հայերի նկատմամբ, ի վերջո՝ Նախիջևանի երկրամասի հայաթափում:

1921-1988 թթ., Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բռնազավթում և շահագործում, հանցագործություններ Արցախի բնիկ հայության նկատմամբ:

1930-ական թթ. մինչև մեր օրերը Ադրբեջանում, Նախիջևանում և Արցախում

ապրող ժողովուրդների՝ հայերի, ուղիների, թալիշների, թաթերի, ավարների, լեզգիների բռնի ճուլում, նրանցից շատերի նկատմամբ ցեղասպանական գործողությունների իրականացում:

1960-ական թթ. մինչև մեր օրերը, տարածաշրջանի ժողովուրդների, այդ թվում, մասնավորապես, հայերի պատմության և մշակույթի կեղծարարություն, քաղաքակրթական և պատմական, ճարտարապետական արժեքների ոչնչացում կամ յուրացում:

1988 թ., Արցախի հայության՝ ապրելու, զարգանալու և ապագա ունենալու կամքի և իրավունքի արտահայտության ճնշում բռնամիջոցներով, հայերի զանգվածային սպանություններով, հալածանքներով, ահաբեկումներով, բանտարկություններով:

1988 թ., Սպիտակի երկրաշարժի վերականգնողական աշխատանքների համար նախատեսված շինանյութի, ինչպես նաև աղետի գոտու համար ժողովված մարդասիրական օգնության ամոթալի կողոպուտ ու թալան:

1988-1990 թթ., Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքացի հայ բնակչության ցեղասպանության և բռնագաղթի իրականացում, ունեցվածքի հափշտակում:

1991-1994 թթ., լայնածավալ ագրեսիա ԼՂՀ-ի, ինչպես նաև ՀՀ-ի սահմանամերձ շրջանների նկատմամբ:

Ադրբեջանի Հանրապետությունը պետություն է, որի կառավարությունը ավերել է և շարունակում է ոչնչացնել բազմաթիվ հին հայկական հուշարձաններ, եկեղեցիներ, հայ ժողովրդի մշակութային ժառանգությունը: Այս ամենի խոսուն վկայություն է Ադրբեջանի Հանրապետության, Արցախի և Նախիջևանի հայկական տարածքներում գտնվող 89 միջնադարյան հայկական եկեղեցիների, 5480 խաչքարերի և 22.700 գերեզմանների ոչնչացումը, այդ թվում՝ Ազուլխում 400 խաչքարերի և 2005 թ. Նախիջևանում Ջուլայի հազարավոր միջնադարյան բնօրինակ և հնագույն խաչքարերի ոչնչացումը:

2016 թ., ապրիլ, ապրիլյան քառօրյա պատերազմի ու ագրեսիայի սանձազերծում Արցախի Հանրապետության և Արցախի հայության նկատմամբ, պատերազմական նոր հանցագործությունների իրականացում:

1988-2019 թթ., ԼՂՀ-ի, ՀՀ-ի շրջափակում, ազատ զարգանալու հնարավորության իրավունքի խոչընդոտում, արգելափակում:

1988-2019 թթ., միջազգային ընտանիքի կողմից թույլ իրականացվող վերահսկողության պայմաններում, Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից սպառազինությունների թույլատրելիության բոլոր նորմերի ու սահմանումների խախտում, տարածաշրջանային անկայունության հրահրում: Ադրբեջանի Հանրապետության իշխանությունների կողմից, հատկապես նոր սերնդի մոտ, հայատյացության, այլատյացության, ռասիզմի սերմանում, ազգամիջյան կույր ատելության բորբոքում ու հրահրում, նոր պատերազմների ու ցեղասպանության քարոզչություն և նախապատրաստություն:

7. Ամփոփիչ խոսք

Սա է ոչ ամբողջական ցանկը մարդկության և հայության դեմ՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի իրար հաջորդող կառավարությունների իրականացրած հանցագործությունների, առնվազն վերջին 100 տարիների ընթացքում:

Այս ամենին հավելենք, որ մինչև այսօր չեն կատարվել հայ ժողովրդին հասցված ողջ վնասի գնահատումն ու հաշվարկը, ինչպես նաև 1923-ից հետո ընկած ժամանակահատվածում այլ հանցագործությունների միջոցով հայությանն ու Հայաստանին հասցված ամբողջ վնասի չափի գնահատումն ու հաշվարկը:

Սակայն այստեղ թվարկված հանցագործություններն ուղիղ մատնանշում են այն վնասները, որոնք կարելի է և պետք է հաշվարկել ու այդպես պատրաստել Հայերի ցեղասպանության հետևանքով հայությանն ու Հայաստանին հասցված ամբողջ վնասի իրական չափը, վնասների հատուցման ամբողջական փաթեթը:

Մեկ կարևոր նկատառում ևս՝ որպես եզրափակիչ խոսք:

Հայերի նկատմամբ 1894 - 1923 թթ. ընթացքում իրականացված կոտորածն ու բռնագաղթը հանդիսանում են ցեղասպանություն, համաձայն՝ ՄԱԿ-ի «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա պատժի մասին» կոնվենցիայի (9 դեկտեմբեր 1948 թ.): Հայերի ցեղասպանությունը ենթակա է դատապարտման՝ համաձայն ՄԱԿ-ի «Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին» կոնվենցիայի (26 նոյեմբեր 1968 թ.):

Կարող ենք փաստել, որ Հայերի ցեղասպանությունը մինչև այսօր շարունակվում է և շարունակվելու է, քանի դեռ չեն իրականացվել հանցագործության դատապարտումը և պատճառված վնասի ամբողջական հատուցումը: Եվ քանի դեռ հայությունը չի վերագտել ապրելու, զարգանալու և առաջընթացի իրավական - քաղաքական, ազգային - պետական ամուր և անսասան հիմքերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ջոն Կիրակոսյան, Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ, գիրք I, Երևան, 1982:
2. Ջոն Կիրակոսյան, Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ, գիրք II, Երևան, 1983:
3. ՄԱԿ-ը հարցապնդում է յղել Թուրքիայի Հանրապետությանը՝ 1915-1923-ին տեղահանուած հայերի մասին - http://asbarez.com/arm/348948/%d5%84%d4%b1%d4%bf%d5%a8-%d5%80%d5%a1%d6%80%d6%81%d5%a1%d5%ba%d5%b6%d5%a4%d5%b8%d6%82%d5%b4-%d4%b7-%d5%85%d5%b2%d5%a5%d5%ac-%d4%b9%d5%b8%d6%82%d6%80%d6%84%d5%ab%d5%a1%d5%b5%d5%ab%d5%b6%d5%9d-1915-1923/?fbclid=IwAR2kKpb7l_daQVHQc2_S6tPe5HZhWTQXb4KJm6QCuEI9zlrCB7HGEI29YxM
4. «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, 9 դեկտեմբերի 1948 թ., <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=75835>
5. «Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների

նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, 26-ը նոյեմբերի 1968 թ., <http://lousavor-avedis.org/?p=8581>

6. Ռուսաստանի Դաշնության Պետական դումայի հայտարարությունը 1915-1922 թթ. հայ ժողովրդի ցեղասպանության դատապարտման մասին, http://www.genocide-museum.am/arm/Russia_Duma_Resolution.php
7. Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ԱՄՆ Սենատի բանաձևի ամբողջական տեքստը, <http://gov-wa.info/?p=4202&lang=hy>

Ամփոփում

Հայերի ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հատուցման հարցերի ռազմավարության մասին

Տիգրան Փաշաբեգյան

Հայերի ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հատուցման խնդիրներում Արևմտյան Հայաստանի Հանրապետության ռազմավարությունը կառուցված է հետևյալ հարցադրումներին տրված ճշգրիտ պատասխանների վրա.

- Երբ է ձևավորվել պանթուրքիզմի գաղափարախոսությունը:
- Հայերի ցեղասպանությունը դատապարտվել է 1896, 1909, 1915, 1919 թթ., որտեղից ծագեց Հայերի ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը և Հայերի ցեղասպանությունը մեկ անգամ ևս կրկին դատապարտելու խնդիրը:
- Երբ է իրականացվել Հայերի ցեղասպանությունը, որ տարիներին, ում կողմից, և որն է Հայերի ցեղասպանության ժամանակագրությունը, 1915-1923, թե՛ 1894-1923 թթ.:
- Ո՞րն է Հայերի ցեղասպանության հետևանքով հայությանն ու Հայաստանին հասցված վնասը, և իրականացվել են արդյո՞ք այդ վնասի գնահատումը, հաշվարկը, այլ կերպ ասած՝ գոյություն ունի, արդյո՞ք, վնասի հատուցման հաշվարկի ամբողջական փաթեթը:

Հայերի նկատմամբ 1894 - 1923 թթ. ընթացքում իրականացված կոտորածն ու բռնագաղթը հանդիսանում են ցեղասպանություն՝ համաձայն ՄԱԿ-ի «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա պատժի մասին» 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի կոնվենցիայի: Հայերի ցեղասպանությունը ենթակա է դատապարտման՝ համաձայն ՄԱԿ-ի «Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին» 1968 թ. նոյեմբերի 26-ի կոնվենցիայի:

Կարող ենք փաստել, որ Հայերի ցեղասպանությունը մինչև այսօր շարունակվում է և շարունակվելու է, քանի դեռ չի իրականացվել հանցագործության դատապարտումը և պատճառված վնասի ամբողջական հատուցումը: Եվ քանի դեռ հայությունը չի վերագտել ապրելու, զարգանալու և առաջընթացի իրավական - քաղաքական, ազգային - պետական ամուր և անսասան հիմքերը:

Հիմնաբառեր. հայերի ցեղասպանություն, ՄԱԿ, Հայաստանի Հանրապետություն,

Резюме

Օ стратегия признания, осуждения и наказания геноцида армян

Тигран Пашабезян

Стратегия Республики Западная Армения в вопросах признания, осуждения и возмещения ущерба за Геноцид армян основана на правильных ответах на следующие вопросы:

- Когда сформировалась идеология пантюркизма?
- Геноцид армян был осужден в 1896, 1909, 1915, 1919 годах, где в очередной раз возник вопрос о признании Геноцида армян и вопрос об осуждении Геноцида армян?
- Когда был совершен Геноцид армян, в какие годы, кем и какова хронология Геноцида армян, 1915-1923 или 1894-1923?
- Какой ущерб нанесен армянам и Армении в результате Геноцида армян, и был ли он нанесен? Существует ли оценка и расчет этого ущерба, другими словами, существует ли полный пакет компенсации?

Резня и депортация армянского населения, произошедшие в 1894-1923 годах, являются геноцидом в соответствии с Конвенцией ООН о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 года. Геноцид армян подлежит осуждению в соответствии с Конвенцией ООН против военных преступлений и преступлений против человечности от 26 ноября 1968 года. Можно констатировать, что Геноцид армян продолжается по сей день и будет продолжаться до осуждения преступления и полной компенсации причиненного ущерба. И до тех пор, пока армяне заново не откроют для себя прочную и непоколебимую политико-правовую, национально-государственную основу для жизни, развития и прогресса.

Ключевые слова: Геноцид армян, ООН, Республика Армения, Конвенция, военные преступления, резня, депортация, осуждение

Abstract

ON THE STRATEGY OF RECOGNITION, CONDEMNATION AND COMPENSATION OF THE ARMENIAN GENOCIDE

Tigran Pashabeyan

The strategy of Western Armenia in the issues of recognition, condemnation and compensation for damage for the Armenian Genocide is based on correct answers to the

following questions:

- When was the ideology of Pan-Turkism formed?
- The Armenian Genocide was condemned in 1896, 1909, 1915, 1919. Where did the question of recognizing the Armenian Genocide and the question of condemning the Armenian Genocide arise from?
- When was the Armenian Genocide committed, in which year, by whom and what is the chronology of the Armenian Genocide, 1915-1923 or 1894-1923?
- What is the damage caused to the Armenians and Armenia as a result of the Armenian Genocide and has the damage been estimated and calculated, in other words, is there a complete package of compensation for the damage calculation?

The massacre and deportation of the Armenians population that took place in 1894-1923 is a genocide in accordance with the "UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" which was adopted on 9 December 1948. The Armenian Genocide is subject to condemnation in accordance with the "UN Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity" which was adopted on November 26, 1968.

It can be stated that the Armenian Genocide continues to this day and will continue until the crime is condemned and the damage caused is fully compensated. And it will continue until the Armenians find the strong and unshakable legal-political, national-state bases for living, developing and progressing.

Keywords: *Armenian Genocide, UN, Republic of Armenia, Convention, war crimes, massacre, deportation, condemnation*